

Szomory, Németh Andor, Pap Károly a Réz Pál tolla nyomán ül mellénk, mesélni. Az életük, a sorsuk története, a művek érvénye általa lesz ismét nyilvánvalóvá. Kosztolányit pedig hírlapíróként támasztja életre. Talán hogy egy másik eltűnt értékre, az irodalmi nivójú hírlapírásra emlékeztesse a kortársakat, s az is inspirálja talán, hogy szeretett írójával a legkritikusabb ponton szembesüljön. „A teljes pályaképhez ez is hozzátartozik. De az irodalomtörténet — és maga a történelem — bennünket, magyarokat különösképp megtanított rá, hogy egy író — nagy író — ne csak, s ne is elsősorban tévedéseivel, bűneivel, botlásaival mérjünk.”

Könyvének második ciklusa az irodalmi ember másik gyönyörűségének tanúsítványa. Megannyi filológiai bibelődés, de sosem öncélúan, s mindig érdekkeltően. Nem is mindig ironia nélkül. Mert nem finom ironia-e, ha a strukturalista elemzések divatja idején régimódi filozokodás segíti a világra egy Szomory-novella esztétikumát megvilágító némely rejtelmét? S mily produktívan! Vagy a másik két aprófilológiai kis remek, a Stendhal Magyarországon és a Mikszáth és Malraux. Nélkülözhetetlen irodalomtörténeti adalékok, s az irodalomban oly otthonosan forgolódo irodalmi ember nyomai.

Harmadik ciklusát az élő irodalommal foglalkozó alkotja. Most veszem észre, a világirodalom tulajdonképp a francia. De épp ez az érdekes, az eszméltető. Distanca kell az önismerethez. Egyetlen külső szilárd pont, hogy a világot — magamat — sarkaiból kiemeljem. Francia és magyar példákból rakja ki azokat a pontokat, amelyek bizvást minősíthetők vonatkozási pontoknak. Általuk már objektíven meghatározható annyi, hogy hol vagyunk. Egyrészt vitázik. Ha valaki azt vetné ellene, racionalizmusa ómódi a mai modern világban, fölmutatja a kétségbevonás ellenében Beckettet és Le Clézíót, Semprunt és Perec-t. Le Clézio viszont „az alighanem *mindenkori* történelmi pillanatot”. S megint ott vagyunk, ahol a Saint-Simon és a Móricz kapcsán elmondottakkor, a racionalizmus biztos közegében.

Élő magyarjai közt is ott van Sziráky Judit, akit föl kell mutatni, mint Szép Ernőt, Németh Andort, s még néhány evidens irodalmi értéket jelentő név: Hubay, Karinthy Ferenc, Sütő András, Kardos G. György, Csurka, Galgóczi. Itt látszik meg a biztós ízlés, határozott értéktudat produktivitása.

Ha Réz Pál XIX. század elői arisztokrata, akkor mecénás, később pedig a kulturális élet alapozó reformere; századunk elején ott látnánk a Nyugat körében. Ma éppen ott van, ahová az ilyen irodalmi ember való. A könyvkiadás körül tevékenykedik. S ez nemcsak neki jó, nekünk is szerencsénk. A kevesek közül való; iránytűje is van, nemcsak hajótisztji rangja. (*Szépirodalmi, 1973.*)

BATA IMRE

Vajthó László költeményes prózája: Tanárok

Vajthó László 80. születésnapján, 1967-ben, a hajdani tanítványok máig emlékezetesen köszöntötték tanárukat, a magyar nevelésügy nagy öregjét. Vas István az ünneplés perceiben joggal kérdezte kortársaitól, hogy „mi volna Vajthó Angliában? Sír, lovag, talán valamelyik oxfordi vagy cambridge-i kollégium *warden*-je?... És a Szovjetunióban miféle címetek és érdemjeleket viselne?” Öt évvel később, a 85. születésnapon, az Elnöki Tanács az arany *Munka* Érdemrendet adta át Vajthó Lászlónak, a költőnek, „keserűségükben is nevelő szeretettel kihegyezett epigrammák szerzőjének”, a német, francia, orosz irodalom kiváló fordítójának, alapvető irodalmi antológiák szerkesztőjének, „a kivételes tanárnak”, a bátor embernek, aki a barna téboly éveiben kiállt a neves és névtelen üldözöttekért.

Mindezeket felidézve köszöntjük most a regényíró, a *Tanárok* című regény megjelenése alkalmából, mert ezzel a hiteles, szabályos, megindító, meghökkentő művel szépírói munkásságának csúcspontjára is eljutott, rangos helyre a magyar szépirodalomban.

„A nagy művekben mindig van egy szó, mely különösen szíven üti az embert” írja Vajthó, és Rilke egyik „költeményes prózájában” a lovagolni szóban találta meg a kulcsot, amiről két lovaglás is eszébe jutott, a Don Quijotéé meg a Münchhausené, és az utóbbiban, „ebben a könnyfakasztó komikumú lovasban” látja „tanári hevületeink és szétlőtt ábrándjaink tragikomikus paródiáját”. Ha Vajthónak a lovaglás, nekünk a tanár szó a kulcs regénye felfejtéséhez. Századunk nagy tanúja, aki 1912-ben Adyval Zilahon találkozott, majd a két világháború között a korszak legnagyobb íróinak volt értője és prókátora, a tanárok életén át a magyar társadalom mélyeibe láthatott, sorsuk megfajlásáért érdemes volt „bányászni süppedt emlékek tárnáiban”, „vágyni elhagyott tájak, fészkek felé, ahol boldogok és boldogtalanok voltunk egyszerre”. A *Tanárok* pedagógusregény, meg pedagógiai kulcsregény is, de mégis több azoknál, széles társadalomrajz a század első felének Magyarországról.

Hőse, Novák János, újdonsült helyettes tanár a regény első lapján, 1914-ben érkezik a Szamos menti város főgimnáziumába, és a felszabadulás katarzisában búcsúzunk tőle, 1945-ben. 1914 és 1945 között tíz tantestületben tanított, az ország különböző helyeibe, az ő vándorlása, ide-oda vetődése áll a cselekmény fősodrában, de valójában nem Novák regénye a *Tanárok*. Az áthelyezett idősíkok visszaállításával, a megváltoztatott hely- és személynevek felderítésével természetesen elvégezhetnénk a Novák-Vajthó azonosítást, de a regényben Novák is tipizált figura, némi redukcióval. Novák ugyanis kevesebbnek akar látszani az események sodrában, mint amilyen valójában volt, s ebben Vajthó László szerénysége döntötte el a hős megformálását. Magánéletének ábrázolását is csak egy jelenségben mélyíti el, Tibody Helga iránti szerelmének vissza-visszatérő motívumában. E reménytelen vagy boldogtalan szerelemben inkább az ifjúkor iránti nosztalgiát látom, mert Novák egyszer dühvel, egyszer a késő találkozás hiábavalóságát belátva kerekedik felül a wertheri elérékenyülésen. Novák személyes sorsának csak egy mozzanatát olvasva maradunk kielégületlenek: az 1919-es Tanácsköztársaság és bukása bemutatásában. Novák tanár ugyanis nem lett kiemelkedő szereplője a fordulatnak, tanulásra használta a szabadság heteit, új barátságokat kötött, mintha nem viharzott volna át lelkén a forradalom, jöhetett annak bukása után a gyűjtőfegyházból látjuk visszatérni. Az író még most sem akarta megdicsérni Novákot, hogy olyasmit csinált, „ami kutya kötelessége volt minden gerinces embernek”? Így csak gyanítjuk, hogy életre szóló élménye maradt Nováknak a 133 nap, és Vajthó 55 évvel később sem engedte meg hőséneket, hogy érdemeket szerezzen írójának. De nem fogja vissza tollát az író a bukást követő helyezkedés keserű-igaz leírásában, a középosztály tragédiájának leleplezésében, amikor a „két vasat is tűzbe tartók izmos kasztjáról”, „a köpenyegforgatás gyakorlott artistáiról” és azokról a példás családapákról beszél, akik nem is voltak jellemtelenségek, csak „a délelőtti zokszó nélkül vállalt robot után késő estig gazdagok otthonába zarándokoltak”, vagy „szívükben mindig ott zsongott a halhatatlan vágy, örökös sommája álmaiknak: fizetésemelés”.

Novák Jánosban a heterogén tanár-értelmiségi réteg új típusát formálta meg írója, Babits, Németh László tanárainak, vagy még inkább Móra Nyúl Bélájának rokonát, aki mély társadalmi tapasztalatok alapján rajongó humanizmussal fáradzik az emberiségért, de cselekvéseiben örökre hitt emberi erényekre kíván támaszkodni, tettei ezért korlátozottak és az adott osztályviszonyok közepette megvalósíthatatlanok. Fájdalom és keserűség, megbántottság és megaláztatás szívja el hasznos energiájukat, olyanok, mint Kosztolányi öreg tanára, aki egy vasúti utazás alkalmával a kalauz büntetés szavára elpirul, komoran maga elé mered, szégyene lassan emészti, mert megbüntették őt, aki egy életet élt le becsületesen; egy szót se szól, szeretne azonnal leszállni, hazafutni (*Pillanatképek*). Novák azonban nem

fut el, állandóan lázadozik, és sorsából következik, hogy csak más rendben, a nyomorító viszonyok megváltozása után érvényesítheti nagyszerű emberi-tanári tulajdonságait: a becsületességet. Novák a legnagyobb ínség idején két kenyérgyegyet talált a Körúton, és kész volt bevinni a rendőrőrszobára. A szegények szeretetét. A Ladomér nyomdással történt kis epizód a Hét krajcár szépségével vetekszik.

De nem minden tanár Novák János, ez a nemzet szempontjából alapvető réteg a társadalom tükörképe. Vannak köztük „becsületes, megvesztegethetetlen robotosok”, akik kötöttségük ellenére sem esnek bele keresztérdekük hínárjába. A többség az „erősen tükrös” nadrágúak, a szürke tanárok társasága, ritkábbak a „hercegtanárok”, a patriarkális tanügyi lények, az antiszemiták. Vajthó érdemüknek megfelelően szereti és gyűlöli őket. A tanárság nem egységes réteg, folynak köztük az elvi csatározások, a gonoszok megvetése azonban jellemző a többségre.

Az egész regényt mély bölcsesség szövi át, nem mond tanáros szentenciákat, finom pasztellszínekkel festi helyzetképeit, tréfálkozása visszafogott, a történetek puszta leírásával készlet mosolygásra. Ezúttal kerüli az anekdotázást, csak néhány csattanós történetet mond el, mint például a vizsgázó gróf és a számar esetét. Művészi eszközeiben főként a goethei klasszicitást alkalmazza, de kitűnőek olyan megoldásai is, mint a regénybe szőtt dialógusok, például a gróf és a molnár beszélgetése 1919-ben. A legmélyebb élményből fakadhat a villamos megszemélyesítése, amely nála nem csilingel, vagy aluszik. Ez a villamos hízásnak induló delnő, a kátyúba rekedt idomtalanság maga. És a formai szépségek között ízlelgessük még egyszer Vajthó szavait: kushad, hívságtalan, sziveslátás, nebulóság, hivatásmulasztás, túlbuzgonc, fontos és fontatlan, vagy ilyen kifejezéseit, mint a nem elég mélyen gondolkodóra mondottat: a magyarság szólamosabb része, vagy a nagy mű jellemzőjét: kiszögellő alkotás.

S míg a regényben ott hemzseg a két világháború közti magyar társadalom jó része, tagadhatatlanul legtöbb szó a tanítványokról esik, az első tanítás élményeitől kezdve a nagy munka tudósi műveléséig. A diákokat tanáraik szemüvegén át látjuk, a katedráról vagy a családok körében. Őket csak az tudta így bemutatni, aki úgy aggódott tanítványai sorsáért, mint Novák-Vajthó, aki a legmodernebb pedagógiai módszereket alkalmazta, s akivel úgy vándoroltak iskoláról iskolára szerető diákjai, mint Apáczai Csere Jánossal, amikor más iskolába zavarta őket a sors.

Vajthó László egy helyütt azon elmélkedik, hogy régen még a tanári pálya dicséretéből is sajnálkozás csendült ki, s miért nem mentek tanárnak gazdag emberek, csak nagyjából parasztok, munkások, néptanítók, lelkészek fiai, s miért grófi nevelőből lett nem egy egyetemi tanár. Regénye válasz e kérdésekre és arra, hogy a tanárok java hogyan élt a következő generációkért, a máért. Novákra is éppúgy rá fog ismerni évtizedek múltán minden olvasója, ahogyan Vajthó Lászlóra is „még mindig ráismert eddig minden volt kollégája, tanítványa”. (Szépirodalmi, 1974.)

TÓTH GYULA

Ne mondj le semmiről

A *Költők egymás közt* és *A magunk kenyerén* folytatását ígérő, tipográfiai szempontból már-már kifogástalan kötet borítólapján elegáns cím (Babits-idézet) olvasható. Szép cím, jó cím — kár, hogy a könyv tartalma nem méltó hozzá. A „fülszöveg” tanúsága szerint a szerkesztő arra törekedett, hogy az antológia ne egy irányzatot vagy csoportot demonstráljon. Első ellenvetésünk éppen ezzel a szer-